

Overgrepsutsattes ansvar for skammen

Marit Råbu

Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo

mariraa@psykologi.uio.no

Når den overgrepsutsatte forteller, er det som om personen skaper det skamfulle og pinlige. Overgriperen går fri.

Ingen oppgitte interessekonflikter.

BOK Trist tiger

FORFATTER Neige Sinno (Oversatt av Egil Halmøy)

ÅR 2024

FORLAG Cappelen Damm

SIDER 236

I det selvbiografiske essayet *Trist tiger* (2024) skriver Neige Sinno at «Det som er tabu i vår kultur, er ikke overgrepet i seg selv, som blir begått overalt, men det å snakke om det» (2024, s. 20). Det er den som forteller om overgrep, som gjør at noe blir pinlig. I en samtale mellom Sinno og Hadia Tajik på Litteraturhuset i Oslo i januar i år, påpekte Tajik hvordan vestlige individorienterte kulturer, akkurat når det gjelder overgrep mot barn, har elementer som minner om æreskultur. I en æreskultur er det ikke nødvendigvis det at en voldtekt har skjedd, som er ille. Skammen oppstår dersom andre får vite om det.

Samfunnet svikter

Den amerikanske psykoanalytiker Arnold Rachman ga i 2022 ut en bok med den lange og talende tittelen *Psychoanalysis and society's neglect of the sexual abuse of children, youth and adults. Re-addressing Freud's original theory of sexual abuse and trauma*. I boka tar Rachman for seg utbredelsen

av seksuelle overgrep, og omgivelsenes unnvikelse, i en lang rekke kontekster, fra psykoanalyse, via ulike trossamfunn, false memory-bevegelsen og fram til Hollywood og metoo.

Fra forførelsesshypotese til ødipus

I psykoanalysens begynnelse, i Wien i perioden 1890–1902, ble Sigmund Freud slått av hvor utbredt far–datter-incest lot til å være, basert på hva han hørte fra pasientene sine. Freud og hans nære kollega Wilhelm Fliess var opptatt av seksualitetens betydning i menneskers liv og utvikling, og av å bryte tabuer. Freud skrev i brev til Fliess at han mente at det var sammenheng mellom seksuelle overgrep og nevrotiske og hysteriske symptomer. Han tenkte at det å være utsatt for et *infantilt seksuelt sjokk* var en betydelig årsak til psykisk lidelse. Særlig gjaldt dette symptomer på hysteri, som innebar sterke, ukontrollerte følelser, pustevansker, kramper, besvimelsestendens og uforklarlige lammelser. Årsaken til lidelsen lå altså i handlinger som var gjort mot pasientene da de var barn, begått av familiemedlemmer, samt hemmeligholdet omkring handlingene. Teorien om sammenheng mellom det å være utsatt for seksuelle overgrep og psykisk lidelse ble kalt forførelsesshypotesen.

Freud lanserte denne teorien på en konferanse i Wien i 1896: *The aetiology of hysteria*. Freuds foredrag ble dårlig mottatt av kollegene på konferansen. Ingen medisinske tidsskrifter ville publisere artikkelen hans. Etter en tid begynte han selv å tvile på forførelsesshypotesen. En grunn til tvilen var at han fant det usannsynlig at så mange familiefedre var såkalt *perverse*. Videre kan det i det ubevisste være vanskelig å skille fakta fra fantasi. Freud forlot kanskje ikke forførelsesshypotesen fullstendig, men da han lanserte teorien om ødipuskomplekset, kom den i forgrunnen. Ødipusteorien går ut på at barn har en ubevisst seksuell tiltrekning til forelderen av motsatt kjønn, og samtidig rivalisering med forelderen av samme kjønn. Når ødipusteorien erstattet forførelsesshypotesen, ble pasienters fortellinger om overgrep i større grad tolket som uttrykk for fantasier og forbudte ønsker.

Tenåringspasienten Dora

I Freuds kasushistorie om tenåringspasienten med pseudonymet Dora (1905/1990) er det ødipusteorien som er fremtredende. Dora, som har hysteriske symptomer, forteller Freud at en venn av familien, Herr K, flere ganger har gjort seksuelle tilnærmelser til henne, første gang da hun var 14 år. I Freuds resonnementer finner han tegn til at Dora først og fremst er forelsket, både i Herr K og i sin far, men at hun benekter forelskelsen. Freud tenker at det er de konflikthfulle og forbudte følelsene hennes som skaper lidelsene. Freud kjenner Herr K personlig, og skriver i en fotnote at herr K fremdeles var ganske ung, og en pen mann. Det sykelige og hysteriske, slik Freud så det, var at Dora ikke erkjente sin egen seksuelle lyst.

Det er fristende å nevne her at lengsler og overgrep kan blandes sammen på kompliserte vis, ikke minst når det er snakk om overgrep mot tenåringer (Råbu, 2024). Dette kommer nyansert til uttrykk for eksempel i Ulrikka Gernes roman *En pige forlod værelset*: «Jeg ville det jo selv. Også bolle. Jeg vidste bare ikke at det ville være så indviklet» (2024, s. 187). Forbudte fantasier og lengsler fins, samtidig som overgrep i alle varianter og grader av alvorlighet «blir begått overalt» (Sinno, 2024, s. 20).

Hvem forførte hvem?

Den ungarske psykoanalytikeren Sándor Ferenczi, som i utgangspunktet var elev og venn av Freud, fortsatte å være opptatt av overgrep som opphav til psykisk lidelse (Rachman, 1997, 2022). På den

internasjonale psykoanalytiske konferansen i Wiesbaden i Tyskland i 1932 presenterte Ferenczi det som senere ble publisert i artikkelen *Confusion of tongues between adults and the child – The language of tenderness and of passion* (1933/1988). Kort fortalt går det ut på at den voksne mistolker barnets naturlige søken etter nærhet og varme, og projiserer sitt eget begjær inn i barnet: Barnet henvender seg til den voksne med «the language of tenderness», men får svar fra «the language of passion». Søken etter omhet besvares med seksuelt begjær.

Dette er forvirrende og overveldende for barnet. Vanligvis vil omsorgspersoner hjelpe barn til å forstå og skape mening av overveldende hendelser. Når en omsorgsperson er overgriper, skjer det motsatte. Overgrep rammer selvfølelsen og realitetssansen, ved at den voksne aktivt bidrar til forvirring omkring hva som skjer. Barnet er uten støtte og hjelp til å forstå, eller hun eller han blir aktivt manipulert til å tro at overgrepene handler om kjærlighet. Overgriperen oppfatter forbausende ofte at det er han selv som har blitt forført. Som Humbert i Vladimir Nabokovs *Lolita*: «Jeg akter nå å fortelle Dem noe ganske underlig: det var hun som forførte meg» (1955/1972, s. 111). Sinno har lest Nabokov på nytt, og skriver om *Lolita*:

Hun søker oppmerksomheten til denne mannen som har forført moren hennes, og når hun får den, blir hun henrykt. Hun besøker ham på kontoret hans, setter seg ved siden av ham i sofaen og legger nonchalant de nakne beina i fanget ... Hun vil ha noe av ham. Og han tror han vet hva det er, for det er det samme som han vil ha. (Også ting stefaren min sa, viste at han skapte seg en illusjon om at jeg samtykket: Du liker det, ikke sant? Å ja, du liker det, du liker det bare så godt ...) De fleste seksuelle overgripere sier til seg selv at det de føler, og det de gjør, bunner i kjærlighet (2024, s. 20–21).

Ferenczis *Confusion of tongues*-foredrag fikk negativ mottagelse i Wiesbaden. Freud, som ikke selv var til stede på konferansen på grunn av sykdom, var sterkt kritisk. Majoriteten av psykoanalytikere oppfattet Ferenczis tilbakevending til forførelseshypotesen som et angrep på ødipusteorien, og dermed på psykoanalysen slik Freud hadde videreutviklet den.

Passive og kritiske tilskuere

Den amerikanske psykiateren og forskeren Judith L. Herman har skrevet flere bøker om seksuelle overgrep og behandling av traumer. Den nyeste boka hennes, fra 2023, heter *Truth and repair. How trauma survivors envision justice*. Et sentralt perspektiv her er betydningen av hvordan omgivelsene oppfatter og forholder seg til det som har skjedd. Det aller vanligste er at mennesker i omgivelsene aktivt unngår å oppdage noe, og later som ingenting. Herman legger vekt på hvordan slike passive tilskuere bidrar til vedvarende fremmedgjøring av ofre. Når noen forteller om overgrep, blir forbausende mange mest opptatt av å finne gode sider ved gjerningsmannen, eller å finne noe å klandre offeret for. I *Trist tiger* har Sinno beskrevet det slik: «Vi må se de gode sidene hans, sa moren min. Det sa også vitnene som kom for å snakke pent om ham under rettssaken. De kunne ikke hevde at det var umulig at en slik mann voldtok et barn, for det hadde han allerede tilstått. Hadde det ikke vært for det, ville de helt sikkert ha sagt det. Han hadde altså gjort det, men bortsett fra det var han en super fyr» (2024, s. 31).

Den totale avvisningen fra omgivelsene er gjennomgående i flere selvbiografiske og skjønnlitterære fortellinger om overgrep. I Camille Kouchners roman, *Den store familien*, svikter nettopp den store familien av venner og slektninger, når hovedpersonen forteller om overgrepene som

broren ble utsatt for av stefaren. Moren klandrer Camille og broren for ikke å ha fortalt henne noe tidligere, og hun avviser både dem og barna deres. Samtidig forteller hun venninnene sine at det er hun som er forlatt av dem. «De sirlige damene sier: 'Vi har ingen rett til å dømme. Jævla unger! De lar det gå ut over moren sin. De tar fra henne barnebarna hennes. Så grusomme de er ...'» (Kouchner, 2021, s. 186–187). Den store familien blir opptatt av å fortelle Camille og broren om hvilke fantastiske mennesker foreldrene deres er. «Det var ingen som sa til foreldrene våre at de skulle huske å være glade i oss» (2021, s. 185). Kouchner skriver: «Dem jeg hadde hatt tillit til, som så å si hadde oppfostret meg, kom aldri for å høre hva som hadde skjedd. Jeg opplevde aldri at noen av dem stilte spørsmål om sin egen rolle, om de selv hadde gjort noe feil. Jeg opplevde aldri at noen kom for å lette på skyldfølelsen vår, for å trøste oss. Selv etter at moren vår døde, skulle tausheten deres være et fengsel for oss» (2021, s. 186).

Et annet eksempel er en novelle som Ulrikka Gernes publiserte i avisen Information, 32 år før hun ga ut romanen *En pige forlod værelset* (2024). I novellen forteller hun om grooming og overgrep. Selv om mange visste om forholdet hun hadde til forfatteren som misbrukte henne, var det ingen som snakket med henne om novellen. I et intervju i forbindelse med bokutgivelsen forteller Gernes at: «INGEN sagde noget ... Jeg kan stadig føle, at jeg ikke må fortælle, hvad der egentlig skete» (Bille, 2024). I Vigdis Hjorths roman *Arv og miljø* skriver hovedpersonen til søstrene sine: «At ingen av dere på noe tidspunkt har spurt meg om min historie, har jeg opplevd og opplever jeg som en stor sorg» (2016, s. 75).

I *Trist tiger* forteller Sinno om hvordan mennesker fra landsbyen hvor hun vokste opp, sluttet å hilse på henne når hun var hjemme på besøk hos moren. «Jeg har besudlet landsbyens rykte. Jeg har ikke bare brakt skam over oss, men over dem alle» (2024, s. 196). Samtidig fortsatte folk å hilse på stefaren hennes etter at han kom ut av fengsel. Når moren hennes spør en gammel dame i landsbyen om dette, får hun svaret: «Han har jo ikke gjort oss noe» (2024, s. 196).

Eksistensiell sårbarhet

Dette kan minne om et fenomen vi observerte i en studie av 2–4 år gamle barnehagebarn, og deres måter å være sammen med hverandre på (Høye & Råbu, 1996). I en relativt dramatisk episode, hvor et barn slo seg og begynte å blø, reagerte mange av de andre barna med å si til seg selv og hverandre: «Det var ikke jeg som slo meg og fikk sår!» Det var som om de måtte berolige seg selv. At noen blir skadet, kan vekke bevisstheten om egen sårbarhet, frykt for å bli rammet selv og lettelse over å ikke være den som er rammet. Selv om voksne ikke er like åpenlyst egosentriske som småbarn, vil vi gjerne være like hele. På et eksistensielt nivå frykter vi alle både å bli ødelagt og å bli utstøtt fra fellesskapet.

Forsvarsmekanismer

Psykologiske forsvarsmekanismer kan beskrives som ubevisste måter vi beskytter oss mot utålelig angst på. Angsten kan vekkes av egne uakseptable tanker og følelser og/eller av en overveldende realitet. Virkeligheten kan være mer komplisert og ubehagelig enn vi kan klare å ta inn. De ulike forsvarsmekanismene, som vi tidvis trenger for å overleve psykologisk, hjelper oss å holde ubehag på avstand. Modning handler om i størst mulig grad å kunne ta inn og tåle virkeligheten som den er. Noen forsvarsmekanismer regnes som modnere enn andre. Til de modnere regnes for eksempel humor, sublimering og rasjonalisering. Humor innebærer at man kan se saker fra flere perspektiver, og kan finne glede i det. I sublimering kan man omdanne uakseptable tendenser til symboliserte

og kulturelt akseptable uttrykk, som for eksempel til et velfundert argument, eller et kunstverk. Rasjonalisering er godt illustrert av reven som ikke får tak i de lekke, røde rognebærene, og sier: «Høyt henger de, og sure er de.»

Eksempler på mer primitive forsvarsmekanismer er benektning, projeksjon og splitting. Benektning innebærer at man nekter for at noe skjer eller har skjedd, selv om det åpenbart ikke stemmer. Man ser rett og slett bort fra realiteten. I projeksjon tillegger man andre sine egne uakseptable tendenser. Dermed kan man ta avstand fra det uakseptable, og selv gå fri, som i eksempelet hvor overgriperen oppfatter seg selv som den som blir forført. Splitting handler om ikke å kunne ta inn kompleksitet, slik at virkeligheten blir svart-hvitt. For eksempel kan man oppfatte andre, eller seg selv, som enten bare god eller bare ond. Det blir utålelig at både en selv og alle mennesker er sammensatte, og har både gode og mer problematiske sider.

Primitive reaksjoner

Det er slående hvordan det i så stor grad er de primitive måtene å forholde seg til realiteten på som er fremtredende når det gjelder både overgripere og omgivelsenes måter å forholde seg til seksuelle overgrep, og lidelsene som følger, på. Det som har skjedd, benektes, fordreies eller bagatelliseres. Sinno skriver: «Stefaren min har aldri brukt ordet 'overgrep'. Selv foran juryen som dømte ham for forbrytelsen, hevdet han at det dreide seg om noe annet» (2024, s. 20).

For den som er utsatt, er det risikabelt å snakke om seksuelle overgrep. Det handler om noe smertefullt, pinlig og komplisert, som kan vekke det mest primitive i omgivelsene. Sinno skriver:

Du må være forberedt på å miste mye når du bestemmer deg for å snakke. Du mister familien din, åpenbart, du mister også landsbyen, du mister barndommen, barndomsminnene, barndommens illusjoner. Og hva får du i bytte? Jeg vet ikke. Du får sannheten, men hva er det egentlig? Ikke vet jeg. (2024, s. 196).

Ofre er sammensatte, som andre folk

Hvordan kan fellesskapet forholde seg mindre primitivt? Hvordan bidra til at de som er utsatt og våger å fortelle, blir møtt med nødvendig omtanke, og ikke blir tiet i hjel, avvist og utstøtt? På et nivå handler det nok om å øve på å tåle mer av den utålelige angsten som kan vekkes i oss alle når vi hører om noe som nesten ikke er til å fatte. I et sivilisert samfunn må vi øve oss på å tåle realiteten, selv om den er smertefull, kompleks og konfliktfylt. Ofre for seksuelle overgrep er like forskjellige som andre folk, og er ikke bare «ødelagte». Sinno beskriver hvordan for eksempel kriminalfilmer ofte fremstiller overgrepsofre på følgende karikerte måte:

I hovedsak er det to kategorier: De som aldri kommer over det og blir narkomane/prostituerte/suicidale ..., og de som aldri kommer over det og blir psykopater som enten voldtar og misbruker andre selv, eller tar en grusom hevn. Og hevnen er desto mer spektakulær og bestialsk fordi forbrytelsen barnet har blitt utsatt for er så ufattelig og avskyelig. Overgrepsofferet er et monstrem av smerte, ensomhet og hat. Det voksne mennesket som er resultat av en slik uhyrlig krenkelse, blir sjelden skildret som en sammensatt person som er integrert i det sosiale fellesskapet og som sleper rundt på sin

unevnelige bør hvor hun enn går. Men en av ti, for å vende tilbake til statistikken, det blir veldig mange psykopater og narkomane/prostituerte. (2024, s. 219–220).

Fremstillingene i kriminalserier bygger på nettopp det at overgrep kan vekke sterk angst hos folk flest. Kanskje er slike fremstillinger en bearbeiding, og dermed godt for noe? De mange forskjellige skjønnlitterære fortellingene som har kommet de siste årene, bidrar i større grad med nyanser, og er nok et bedre skritt i retning av sannhet og reparasjon. Det er nærmere sannheten at overgrepsofre er vanlige sammensatte mennesker som sleper rundt på sin unevnelige bør. Et mål må være at slike erfaringer kan deles og forstås, uten at sivilisasjonen rakner.

Referanser

- Bille, J. (2024). Det begyndte, da hun var 14, og han var 46: «Jeg kan stadig føle, at jeg ikke må fortælle, hvad der egentlig skete». *Femina*. <https://www.femina.dk/agenda/samfund/det-begyndte-da-hun-var-14-og-han-var-46-jeg-kan-stadig-foele-jeg-ikke-maa-fortaelle>
- Ferenczi, S. (1933/1988). Confusion of Tongues Between Adults and the Child – The Language of Tenderness and of Passion. *Contemporary Psychoanalysis*, 24, 196–206.
- Freud, S. (1905/1990). *Case histories I. “Dora” and “Little Hans”*. Penguin.
- Gernes, U. (2024). *En pige forlod værelset*. Gads Forlag.
- Herman, J. L. (2022). *Truth and Repair. How trauma survivors envision justice*. Basic books.
- Hjorth, V. (2016). *Arv og miljø*. Cappelen Damm.
- Høye, H. & Råbu, M. (1996). «Skal vi grise?» *En seminaturalistisk studie av 2–4 år gamle barnehagebarns konstruktive samhandling*. Hovedoppgave, Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Kouchner, C. (2021). *Den store familien* (T. Lundmo, Overs.). Gyldendal.
- Nabokov, V. (1955/1972). *Lolita* (V. N. O. Bang-Hansen, Overs.). Den norske Bokklubben.
- Rachman, A. W. (1997). *Sándor Ferenczi: The psychotherapist of tenderness and passion*. Jason Aronson.
- Rachman, A. W. (2022). *Psychoanalysis and society's neglect of the sexual abuse of children, youth and adults. Re-adressing Freud's original theory of sexual abuse and trauma*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429298431>
- Råbu, M. (2024, 19. juli). Bøker om overgrep og grooming: Når «Lolita» endelig kommer til orde selv. *Morgenbladet*, 22–24.
- Sinno, N. (2024). *Trist tiger* (E. Halmøy, Overs.). Cappelen Damm.